

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.131

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C1

ВІДОБРАЖЕННЯ ОСНОВ ПРАВОВЛАДДЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТОМАСА ГОББСА

Кельба С.Г.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
деканеса юридичного факультету Буковинського університету
Чернівці, вул. Дарвіна, 2А, Україна, 58000
e-mail: Skelba@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

REFLECTION OF THE RULE OF LAW IN THE POLITICAL AND LEGAL DOCTRINE OF THOMAS HOBBS

Kelbia S.G.,

PhD in Law, Associate Professor,
Dean of the Law Faculty of Bukovinian University
Chernivtsi, 2A Darwin St., Ukraine, 58000
e-mail: Skelba@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

Анотація. Зазначається, що Томас Гоббс у своєму політико-правовому вченні розглядає право як свободу особи, можливість діяти за власною волею, тобто відсутність зовнішніх обмежень. Подається усвідомлення мислителем природного права, що розумілося ним як загальне правило заборони на такі дії, що можуть зашкодити особі чи позбавити її засобів для збереження життя. Характеризується специфіка розмежування ним права і закону, де право полягає у свободі вчинків, а закон встановлює їх обмеження. Відображається позиція філософа щодо поділу законів на «природні» та «позитивні». «Природні» закони він вважав такими, що є вічними і складені з моральних чеснот, у той час як «позитивні» закони створюються на базі волі вищої влади та передаються людям як вияв волі законодавця. Аналізуються природні закони Т. Гоббса, зокрема обов'язок людини шукати мир і дотримуватися його, зберігаючи право захищати себе, схилитися до компромісу з іншими для забезпечення миру, підтримки гармонії та захисту. Подається усвідомлення філософом принципу відмови від права, що може виявлятися у формі простої відмови чи передачі прав іншій особі. Взаємну передачу прав він вважав контрактом, де можливі різні варіанти передачі права на річ або саму річ. При цьому зазначається позиція мислителя щодо існування недоторканих прав, які не можуть бути передані чи відмовлено від них. Відзначається, що мислитель виділяв три системи управління: монархічну, демократичну та аристократичну, акцентуючи, що для забезпечення стабільності і миру у суспільстві оптимальною формою державної влади є монархія. Наголошується, що чільне місце в свідомості Т. Гоббса займало питання свободи, котру мислитель розумів як можливість вільного вчинення дій згідно власних здібностей. При цьому зазначається його позиція про те, що справжня свобода полягає у відсутності обмежень для людини в її діяльності. Водночас він стверджував, що свобода підданих полягає лише в тому, що суверен дозволяє їм і регламентує їх дії, не обмежуючи свою владу. При цьому він наголошував на можливості відмови від підпорядкування наказам суверена у випадках, коли вони порушують основні права людини.

Ключові слова: держава, людина, право, правовладдя, Т. Гоббс.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. This article examines Thomas Hobbes's political and legal philosophy, particularly his conception of law and freedom. Hobbes defines law as the freedom of an individual to act according to their own will – essentially, the absence of external constraints. The paper explores Hobbes's understanding of natural law, which he sees as a general rule prohibiting actions that could harm others or deprive them of the means to preserve life. A key focus is Hobbes's distinction between liberty and law, where liberty denotes the freedom to act, while law imposes necessary limitations on

that freedom.

The article highlights Hobbes's categorization of laws into natural and positive. Natural laws, in his view, are eternal principles rooted in moral virtues, whereas positive laws are enacted by a sovereign authority and represent the will of the legislator. The analysis includes Hobbes's core natural laws—such as the duty to seek peace and uphold it, the right to self-defense, and the necessity of compromise to ensure social harmony and protection.

The study also discusses Hobbes's notion of the renunciation of rights, which may occur either through simple refusal or by transferring rights to another. Mutual transfers of rights constitute a contract, which can involve either the right to an object or the object itself. Despite this, Hobbes maintains that certain inalienable rights exist—rights that cannot be transferred or surrendered under any condition.

Additionally, the article outlines Hobbes's classification of political systems into monarchy, democracy, and aristocracy, asserting that monarchy is the most effective form of government for ensuring social peace and stability. The concept of freedom is central to Hobbes's thought, which he interprets as the capacity for action according to one's abilities. Nonetheless, he emphasizes that the true freedom of subjects lies within the boundaries set by the sovereign, who alone holds absolute power. Importantly, Hobbes allows for disobedience in cases where sovereign commands violate fundamental human rights.

Keywords: state, human, law, rule of law, T. Hobbes.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Верховенство права є одним з найважливіших питань, яке потребує постійного глибокого всебічного вивчення. Зазначеній проблематиці присвячували свої праці багато видатних діячів минулого, зокрема відомий англійський філософ Томас Гоббс, політико-правова філософія якого залишила помітний слід в історії правової думки. Осмислюючи широке коло філософських, політичних і наукових питань, мислитель приділяв значну увагу важливим проблемам, пов'язаним з правом, людиною і державою. Чимало з них згодом сформували доктрину, відому сьогодні як правовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: С. Головатий, Н. Ковалко, І. Коваль, О. Колич, В. Ніколенко, В. Олійник, Т. Подковенко, О. Ратушна, Д. Усов та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Мета дослідження. Метою цієї статті є висвітлення основних засад правовладдя в політико-правовій доктрині Томаса Гоббса.

Результати дослідження. Світоглядні основи правовладдя досить чітко простежуються у політико-правовій доктрині визначного англійського філософа Томаса Гоббса (1588-1679). Особливої уваги заслуговує позиція мислителя щодо узагальнень таких категорій як «природне право» і «природні закони». Природне право, як говорив Т. Гоббс, це «свобода, яку кожна людина має,

аби використовувати свою владу на власний розсуд задля збереження власної природи, себто власного життя, і, отже, це свобода робити все, що згідно з власною думкою і розумом (reason) людина вважатиме за найдоцільніший засіб для досягнення своєї мети» [2, с. 155]. Свобода в даному випадку розумілася як відсутність зовнішніх перешкод, що нерідко можуть забрати у людини частину її здатності для здійснення того, що вона хотіла б, але не можуть перешкодити їй використовувати решту влади так, як вона вважає за потрібне і як підказує їй розум [4, с. 18-19]. Сутність природного закону філософ розумів як настанову або «винайдене розумом загальне правило, яким людині забороняється робити те, що виступає руйнівним для її життя, або те, що відбирає в неї засоби для його збереження, і нехтувати тим, що, на її думку, найкраще гарантує її безпеку» [2, с. 155].

Водночас автор вважав за необхідне провести чітке розмежування між правом і законом. Ця відмінність, на його думку, проявляється в тому, що право полягає у свободі вчиняти дії або утримуватися від їх вчинення, у той час як закон визначає і зобов'язує до вчинення тих чи інших дій.

Т. Гоббс вивів перший природний закон, за яким кожна людина зобов'язана шукати мир і дотримуватися його [2, с. 156]. Переслідуючи це, людина має право захищати себе усіма доступними способами.

З цього основного природного закону випливає другий природний закон, який означає: «людина мусить погодитись, якщо на це згодні й інші, тією мірою, якою вона

вважає це необхідним заради миру і захисту себе, відмовитись від свого права на всі речі й і задовольнитися тією мірою свободи у ставленні до інших людей, яку б вона визнала за іншими людьми стосовно себе» [2, с. 156].

Відмова від права людини на будь-яку річ означає відмову від свободи перешкоджати іншій особі користуватися перевагами її права на ту саму річ. Як писав мислитель, «бо той, хто зрікається і відступається від свого права, не надає комусь іншому права, якого той не мав раніше, тому що немає нічого, на що кожен за природою не мав би права, – він лише сходить з його шляху, на якому той може використовувати своє природжене право, не чинить йому перешкод, але й не позбавляє його від перешкод, які чинять йому інші» [2, с. 157].

Таким чином, вигода, яку отримує одна особа від обмеження права іншої особи, полягає лише у зменшенні перешкод для використання її власного права. Відмова від права відбувається або шляхом простої відмови від нього, або шляхом передачі його іншій особі.

Водночас мислитель зауважував, що не всі права можуть бути відчужені. Незважаючи на обставини, за яких відбувається передача або відмова особи від свого права, вона робить це або з огляду на якесь конкретне право, яке передається їй натомість, або заради певної іншої вигоди, яку вона розраховує отримати в такий спосіб. Це зумовлено тим, що ця дія є свідомою, а метою добровільних дій кожної людини є отримання певної для себе вигоди. Тому й існують певні права, щодо яких жодні слова чи будь-які інші ознаки їхнього власника не можуть бути витлумачені так, ніби він відмовляється від цих прав чи передає їх комусь іншому. У цьому сенсі мислитель зазначав, що «людина не може відмовитися від права опору тим, хто атакує із застосуванням сили, аби відібрати в неї життя, бо неможливо уявити, аби людина в такий спосіб могла бажати для себе якогось блага. Те ж саме можна сказати і стосовно випадку, коли мета нападу поранити, закувати у кайдани або ув'язнити, – як з огляду на те, що терпляче перенесення цього насильства не принесе тієї вигоди, яку несе із собою терпляче ставлення до страждань когось іншого, хто зазнав поранень або перебуває в ув'язненні, так і тому, що ніхто не в змозі сказати, бачачи, як до нього застосовується

насильство, чи мають на меті його вбити, чи ні. Зрештою, мотив і мета, заради яких це зречення і перенесення права застосовуються, криються у гарантуванні безпеки людської особи, тобто у збереженні життя людини, і в таких засобах його збереження, за яких життя не було б важким» [2, с. 158].

Якщо укладається угода, умови якої не виконуються одразу жодною зі сторін, але при цьому вони довіряють одна одній, то в природному стані, якщо в однієї зі сторін виникає певна обґрунтована підозра, угода стає недійсною. Проте якщо над обома сторонами існує певна загальна влада, яка має право і силу примусити їх до її виконання, то угода не втрачає чинності [7, с. 31]. Той, хто першим виконає свою частину угоди, не має жодної гарантії, що інший виконає потім свою частину, оскільки словесні зобов'язання є надто нестабільними. З огляду на це, у громадянському становищі, де існує влада, створена для того, щоб стримувати тих, хто в іншому випадку порушив би своє слово, такий страх є безпідставним, і тому той, хто повинен першим виконати свою частину угоди, зобов'язаний це зробити [3, с. 180].

Таким чином, з того другого природного закону, згідно з яким люди зобов'язані передавати іншим власні права, впливає третій природний закон. Третім природним законом Т. Гоббс формулює справедливість. Адже саме справедливість він вважав основою людських стосунків [8, с. 196]. Мислитель наголошував, що «люди дотримуються укладених ними угод. Без цього угоди не дійсні і є лише порожніми словами, а позаяк залишається право всіх на все, то ми й залишаємось у стані війни» [2, с. 166].

Виконання договору, тобто дотримання довіри або дотримання обіцянки, є необхідною умовою для досягнення миру [9, с. 84]. Саме створення договорів мислитель вважав джерелом справедливості. Він відзначав, що «у даному випадку немає фактично ніякої несправедливості доти, доки причину такого побоювання не буде усунено, а це, доки люди перебувають у природному стані війни, не може здійснитись» [2, с. 166]. Таким чином, повинна бути певна примусова сила, яка змушує людей дотримуватися в рівній мірі своїх договорів під загрозою застосування певних покарань і яка є більш значною, ніж

вигоди, які вони сподіваються отримати через невиконання договору.

С. Головатий з цього приводу резюмував, що «усі ці «закони» Гобс розглядав як такі, що «зумовлюють мир», бо вони є «засобами збереження людей у множині», і такі, що «мають відношення лише до цивільного суспільства». Усі вони «в сумі» зводяться до одного правила: «роби стосовно інших те, чого ти волів би, щоб інші робили стосовно тебе» [3, с. 183]. Усі природні закони в усвідомлення Т. Гоббса, – це моральні закони, вони завжди і скрізь зобов'язують людей перед внутрішнім судом, або судом совісті [8, с. 196].

Розмірковуючи над питаннями походження держави, Т. Гоббс вбачав її основну мету у забезпеченні безпеки. Зокрема він відзначав: «кінцевою причиною, метою чи наміром людей (котрі за своєю природою люблять свободу і панування над іншими), при накладенні на себе пут, що зв'язують нас, коли ми живемо в державі, є турбота про самозбереження і водночас про життєвий добробут. Тобто, встановлюючи державу, люди керуються прагненням позбавитись од лиховщини війни, яка є непоборним наслідком природних пристрастей людей там, де немає видимої влади, яка острашує їх і загрожує покаранням та примушує виконувати домовленості й дотримуватись природних законів» [2, с. 184].

Автор бачив метод встановлення влади в укладенні угоди між особами у формі договору [6, с. 83]. А для того, щоб надати цій узгодженості стійкості й тривалості, потрібна наявність спільної влади, яка тримала б людей у страху і скеровувала всі їхні дії на досягнення спільного блага. Для того, щоб встановити загальну владу, необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які представлятимуть їх [7, с. 31].

З урахуванням зазначеного автором пропонується власне визначення сутності держави. Зокрема Т. Гоббс визначав, що «держава – це єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту» [2, с. 188].

Того, хто уособлює загал, вважають

сувереном, і йому належить верховна влада, а всі інші є його підданими. При цьому мислитель виокремлював два шляхи здобуття верховної влади. Перший – за допомогою фізичної сили, коли хтось заставляє своїх дітей підкорятися його владі, обіцяючи покарати їх, якщо вони відмовляться, або ж починає війну і підкоряє своїй волі ворогів, даруючи їм життя [6, с. 83]. Другий шлях – це добровільна згода людей підкоритися одній особі або групі людей в очікуванні, що ця особа або група зможе захистити їх від усіх оточуючих [10, с. 17]. Таким чином, таку державу можна визначити як політичну державу або засновану державу, а державу, що виникла першим шляхом, філософ назвав набутою державою.

У процесі заснування держави сукупність людей погоджується і укладає між собою договір про те, що заради миру між ними та захисту від інших осіб кожен визнає своїми всі дії та міркування особи або зібрання людей, кого більшість наділяє правом представляти всіх (тобто бути їхнім представником), незважаючи на те, чи проголосував він за них, чи проти них. З цього інституту держави виходять всі права і повноваження того, кому верховна влада передається за згодою народу [10, с. 20].

У цьому контексті Т. Гоббс зробив кілька висновків, завдяки яким розкрив зміст верховної влади, отриманої від суверена на основі інституту держави [8, с. 197]. Ґрунтуючись на своєму постулаті про те, що суб'єкти добровільно відмовляються від своїх прав і таким чином беруть на себе зобов'язання визнавати всі дії і рішення суверена, мислитель стверджував, що «ті, хто вже заснував державу і за домовленістю зобов'язав себе визнавати своїми дії і судження одного, не можуть без його дозволу правомірно укладати між собою нову домовленість, згідно з якою вони зобов'язалися б у чомусь коритися іншому» [2, с. 189].

Невід'ємною частиною верховної влади мислитель вважав право юрисдикції, що полягає у прерогативі розглядати та вирішувати будь-які спори, які можуть виникнути з приводу права, як цивільного, так і природного, або ж з приводу конкретного факту. Без вирішення спорів не могло бути захисту суб'єкта від неправомірних дій з боку іншого суб'єкта [5, с. 21].

Слід відзначити, що Т. Гоббс виокремлював три системи правління: монархічну, демократичну та аристократичну [1, р. 38]. За словами Т. Гоббса, «відмінність між державами полягає у відмінності між суверенами або особами, які представляють усіх і кожного з маси людей. А оскільки верховна влада може належати або одній людині, або зібранню великого числа людей, а в цьому зібранні можуть брати участь або кожний, або лише вибрані, відмінні від інших люди, то звідси очевидно, що можуть існувати лише три види держав. Бо представником держави має бути або одна людина, або більше число людей, а це – збори або всіх, або тільки частини. Якщо представником є одна людина, тоді держава – монархія; якщо збори всіх, хто хоче брати участь, тоді це демократія, або народовладдя; а якщо верховна влада належить зібранню лише частини громадян, тоді це аристократія» [2, с. 197-198].

Оптимальною формою державної влади, яка дозволяє найбільш ефективно реалізовувати поставлені в умовах соціальної дійсності завдання, зокрема забезпечити стабільний мир та злагоду, Т. Гоббс вважав монархію [10, с. 19]. Одним із найбільш суттєвих недоліків демократії він вважав припущення, що обрані чиновники швидше піклуватимуться про власне благо, ніж про забезпечення добробуту всіх громадян. Монархія, на думку вченого, здатна нівелювати зазначені ризики [7, с. 34].

Окрему увагу мислитель приділив визначенню поняття свободи, яка являла собою відсутність перешкод для діяльності людини. У зв'язку з цим він подає власне усвідомлення того, що означає бути вільною людиною. За словами Т. Гоббса, «вільна людина – це та, котрій ніщо не перешкоджає робити бажане, бо за своїми фізичними і розумовими здібностями вона здатна це робити» [2, с. 216]. При цьому «Свобода» у такому розумінні означала можливість чинити все, що «закон не зобов'язував чинити інакше» [3, с. 198].

Філософ переконував, що свобода могла бути сумісною зі страхом і необхідністю [4, с. 16]. Зокрема сумісність свободи зі страхом він аргументував: «все, що чинять люди в державах зі страху перед законами, це дії, від яких вони з власної волі можуть утриматись»

[2, с. 216]. Водночас сумісність свободи і необхідності обґрунтовувались таким чином: «якщо добровільні дії впливають із волі людей, то вони впливають зі свободи, але оскільки кожен акт людської волі, всяке бажання і схильність впливають із якоїсь причини, а ця причина – з іншої в цілісному ланцюзі (перша ланка якого знаходиться в руках Бога – найпершої з усіх причин), то вони впливають з необхідності» [2, с. 216].

Мислитель також акцентував, що свобода підданих – це тільки ті речі, які, регулюючи їх дію, дозволив суверен. Проте ця свобода не означає, що верховна влада скасована або обмежена, тобто така свобода суб'єкта сумісна з необмеженою владою суверена [3, с. 199]. При цьому Т. Гоббс допускає можливість не коритися наказу суверена [10, с. 18]. Мислитель дотримувався думки, якщо «суверен наказує людині (хоча б і справедливо засудженій) вбити, поранити, або покалічити себе, або не опиратися замаху на неї, або утриматись від їжі, користування повітрям, вживання ліків або чогось такого, без чого вона не може жити, то така людина вільна не коритися» [2, с. 221].

Обґрунтовуючи законодавчі функції суверена філософ відзначав, що у всіх державах тільки суверен діє як законодавець, незалежно від того, чи це одна особа, як у монархії, чи народні збори, як у демократії чи аристократії. Тому що законодавець – лише той, хто видає закон. При цьому тільки держава гарантує дотримання правил, які називають законом. А отже, держава – це законодавець. Однак держава може діяти тільки через свого представника (тобто суверена), а відтак суверен і є єдиним законодавцем [5, с. 21-22]. З цієї ж причини ніхто не може скасувати створений закон, крім самого суверена [3, с. 201].

Поділяючи закони на окремі категорії Т. Гоббс виокремлював закони «природні» і закони «позитивні». «Природними» законами він називав ті закони, які походять із вічності. Філософ також називав їх моральними законами, оскільки був переконаний, що вони складаються з таких моральних чеснот, в основі яких лежать справедливість, неупередженість і всіскладові розуму, які схиляють до миру і милосердя. «Позитивними» ж законами він називав ті, які не прийшли з

вічності, а були створені на основі волі тих, хто володіє вищою владою над іншими, і які або письмово зафіксовані, або повідомлені людям якимось іншим способом, що виражає волю їх законодавця [3, с. 202].

Висновки. Політико-правова доктрина Томаса Гоббса відображає важливі питання прав і свобод людини. У своїй політичній філософії мислитель розвинув ідею про те, що держава повинна визнавати і спиратися

на закони, забезпечуючи право кожного на рівність перед законом. Водночас держава має визнавати особисту незалежність своїх громадян, їхнє право діяти на власний розсуд. Положення філософа щодо панування права мали неабияке значення для формування політико-правової думки в подальші роки. Вчення про природну рівність людей, запропоноване Т. Гоббсом, не втратило своєї актуальності й донині.

Література:

1. Hobbes T. De Cive. London: Printed by J.C. for R. Royston, at the Angel in Ivie-Lane. 1651. 111 p.
2. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с.
3. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. К.: Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
4. Ковалко Н. М. Правові погляди Томаса Гоббса на природу держави та суспільства: критичний аналіз. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 15-21.
5. Коваль І. М., Ратушна О. М. Проблема держави і державного управління в «Левіафані» Томаса Гоббса (до 370-річчя від дня опублікування). *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 3. С. 19-23.
6. Колич О., Олійник В. Еволюція філософсько-правового розуміння держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3(35). С. 81-88.
7. Ніколенко В. «Левіафан», або нарис учення про державу Т. Гоббса. *Грані*. 2020. Т. 23. № 8. С. 26-36.
8. Подковенко Т. О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 194-198.
9. Усов Д. В. Філософія свободи Томаса Гоббса: засадничі складові та новітні контексти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Вип. 2(174). Том 1. С. 81-95.
10. Яцишин М. М. Політико-правові погляди Томаса Гоббса та Джона Локка на державну владу. *Історико-правовий часопис*. 2022. № 1(18). С. 14-22.

References:

1. Hobbes T. De Cive. London: Printed by J.C. for R. Royston, at the Angel in Ivie-Lane. 1651. P. 1-111.
2. Hobbes T. Leviathan, or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil / Translated from English. Kyiv: Dukh i Litera, 2000. P. 1-606.
3. Holovaty S.P. Rule of Law: in 3 vols. Vol. 1: From Idea to Doctrine. Kyiv: Feniks, 2006. P. XXXII, 1-623.
4. Kovalko N.M. Legal Views of Thomas Hobbes on the Nature of the State and Society: Critical Analysis. *Law and Society*. 2017. No. 2. P. 15-21.
5. Koval I.M., Ratushna O.M. The Problem of State and Public Administration in Thomas Hobbes' Leviathan (On the 370th Anniversary of Publication). *State and Regions*. Series: Law. 2021. No. 3. P. 19-23.
6. Kolyich O., Oliinyk V. Evolution of the Philosophical and Legal Understanding of the State. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*. 2022. No. 3(35). P. 81-88.
7. Nikolenko V. "Leviathan" or Essay on Thomas Hobbes' Doctrine of the State. *Hrani*. 2020. Vol. 23. No. 8. P. 26-36.
8. Podkovenko T.O. Individual, Society and State: Facets of Interaction in Thomas Hobbes' Concept. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2014. Issue 24, Vol. 4. P. 194-198.
9. Usov D.V. Thomas Hobbes' Philosophy of Freedom: Fundamental Components and Modern Contexts. *Multiversum. Philosophical Almanac*. 2021. Issue 2(174), Vol. 1. P. 81-95.
10. Yatsyshyn M.M. Political and Legal Views of Thomas Hobbes and John Locke on State Power. *Historical-Legal Journal*. 2022. No. 1(18). P. 14-22.

Стаття надійшла до друку 16 липня 2025 року